

Милосав Вешовић
Православни богословски факултет,
Београд
vesovic.m@gmail.com

81'373.6
27-242-235-277=14
COBISS.SR-ID
280467212 CIP - 3

Изводи из лексике Септуагинте

Апстракт. Кроз изабране примере отварају се дубљи увиди у одређене сегменте лексике Септуагинте, с посебним освртом на историјске околности њеног обликовања, дистинктивност унутар коине дијалекта, однос према хебрејским предлошцима, као и на питања у домену историјске семантике и синтаксе.

Кључне речи: Септуагинта, лексика Септуагинте, коине дијалекат, хебрејски предлошци, хебраизми, хомеризми.

1. Општа запажања¹

Преводиоци који су радили на Септуагинти нису свесно, бар не увек, настојали да интерпретирају хебрејски изворни текст. Но њихов избор речи сам по себи представља један вид интерпретације, будући да се хебрејски изворник, освештан већ брижљивом вишевековном предајом, преводио на ондашњи свакодневни грчки језик, који је у себи, готово органски, садржавао већ профилисан и, наравно, другачији поглед на свет, непосредно оличен у карактеристичним појмовима, реалијама и идејама. Задате историјске околности, како социјалне и културне тако и теолошки развоји унутар самог јудаизма, које су окруживале преводиоце и на њих нужно утицале, оставиле су дубок траг у лексици Септуагинте, поготову у семантичком садржају; иначе је лексика једног језика кроз етапе духовне (или културне) историје људског рода категорија свакако подложна флукуацији.² Но при избору грчких еквивалената у Септуагинти увек се изнова морало одлучивати не само о томе који би од њих најбоље пренео задато значење одређеног хебрејског предлошка (ако је у питању реч са широким спектром значења), него и о томе да ли

¹ У нашој књизи под насловом „Термини *σῶμα* и *σάρξ* у контексту формирања новозаветне антропологије – историјат, семантичка и компаративна анализа“ (издање Института за теолошка истраживања ПБФ, у штампи) најобимније поглавље у виду appendix посвећено је управо језику Септуагинте; одатле смо за ову прилику преузели примере карактеристичне за лексику тог монументалног споменика. За историјат Септуагинте и њен културноисторијски значај в. Вешовић / Путник 2008а; Вешовић / Путник 2008б; Кубат 2019; Вешовић 2019, 102–.

² Мада тај закључак има релативну вредност у примени на изузетне личности, нпр. на апостола Павла, чији дух надилази задате историјске оквире, па тако и језичке (в. Вешовић 2019, 105–109; 111–126).

би се он уклопио у сваки дати контекст (у зависности од тога који се спис преводи), те да ли би на крају био саобразан са перцепцијом будућих читалаца. Овде ваља приметити да ондашња читалачка публика испочетка није безусловно морала сваки грчки еквивалент разумети у интендираном „специјализованом“ значењу, односно онако како су то преводиоци имали на уму, што се са доста основа не може претпоставити за људе који су већ заборавили свој матерњи, хебрејски језик, те им је тако било непознато изворно значење самог хебрејског предлошка (другим речима, били су лишени способности за евентуално упоређивање). Притом је сасвим сигурно кључну улогу имао фактор (или ефекат) предања, током кога се једно такво „специјализовано“ значење грчке речи у Септуагинти (такозвани септуагинтизам) постепено пробијало и укоренивало, те најзад и потискивало друга алтернативна значења, најпре у античком јудаизму код хеленизованих Јевреја, а затим одатле сукцесивно у хришћанској књижевној рецепцији, пре свега новозаветној. Поврх свега тога, ту се уочава одређена схема при превођењу: уколико је семантика хебрејске речи (или неког устаљеног израза) егзактнија, тј. јасније одређена, утолико јој је било лакше наћи приближнији грчки еквивалент; што се пак више посезало за таквим утврђеним грчким еквивалентима, утолико је превод бивао дословнији. Но таквом поступку се назире једно исходиште и постепен развој. У великој мери је употреба једне грчке речи у Пентатеуху детерминисала њено значење и употребу у доцнијим списима Септуагинте, пре свега преведеним. Тај грчки превод Торе, Пентатеух, сукцесивно је прерастао у препознатљив и језички заокружен систем са чије су матрице изнађене дефиниције и обрасци готови преузимани, или су пак допуштали даљу креативну надградњу. Но Пентатеух се у првом реду може одредити као „речник“, у неку руку лексички резервоар (или акумулација), за већину после њега насталих грчких библијских превода и списа испрва састављених на грчком, који су из његових залиха црпили лексику. Таква релативна издиференцираност и хомогеност лексике Мојсијевог Петокњижја добрим делом почива на чињеници да су преводиоци у Александрији на располагању имали такозване синагогалне листе грчких речи, што већ дубоко сеже у саму предисторију настајања Септуагинте. По свему судећи, на основу *targum* праксе – комплементарно тумачење и(ли) предавање по читању Торе, које се у склопу богослужења у александријским синагогама одвијало на грчком језику – временом су се наталожиле битне залихе грчких еквивалената, за чим су преводиоци у свом раду могли посегнути. Такође, у прилог постојању једног таквог рудиментарног „речника“ иде

и то што су се преводиоци Торе на грчки понајвише служили методом „реч за реч“ (са изворног, хебрејског, на циљни, грчки језик), што са своје стране одговара усменом излагању *meturgeman*-а, односно „преводиоца“ у ондашњим синагогама – још једној ондашњој установи хеленизованих Јевреја, која се доста сигурности дâ установити у Александрији (уп. Tilly 2005, 47). Тако се упадљива лексичка хомогеност већ списка Постања, који је, судећи по расположивим изворима, први преведен (уп. P. Prestel / S. Schorch : LXX.D EK I 150), може објашњавати тим филолошким предрадњама у виду синагогалних листа грчких речи, тј. утврђених грчких еквивалената за важне хебрејске речи и коренове.

Са друге стране, лексика Пентатеуха издвојила се и касније одразила као дистинктивна због нормативног карактера самих тих законодавних списка: при њиховом превођењу најпре се настојало да се дефиниције (било да је у питању појединачна реч или секвенца од више речи) споменутим методом „реч за реч“ што целовитије екскерпирају и дословно предају са изворног, хебрејског, на циљни, грчки језик, те да се то изнађено одатле униформно преноси у потоње списе како се њихова универзална законодавна вредност не би нарушила различитом предајом, или како би оно у најмању руку послужило као узор за подражавање.

Насупрот тако условљеној и униформној предаји по мери хебрејског изворника и његове саме текстовне целовитости, стајала је потреба да се што разумљивије и адекватније пренесе сам његов смисао, што се најбоље огледа у двама опречним техникама при избору грчких еквивалената. Наиме, једној фреквентној хебрејској речи са широким и стога каткад недовољно јасним семантичким распоном (или се то бар тако могло осећати у битним теолошким исказима) при превођењу значење бива конкретизовано с обзиром на контекст који је окружује. Тако се, на пример, на појединим местима Септуагинте грчке речи ῥῆμα „реч“, „ствар“, „догађај“³ (Пост 15, 1), φωνή „глас“ (ib. 15, 4), λόγος „реч“ (ib. 34, 18), πράγμα „ствар“ (Изм 1, 18), κρίμα „суд“ (ib. 18, 22), τρόπος „начин“ (Бр 18, 7), ἔργον „дело“ (3Цар 18, 36), ῥῥάμμα „слово“ (Јест 4, 3) и ἀγγελία „вест“ (Пр 12, 25) своде на један хебрејски предлогачак – реч דָּבָר (*dābār*), тј. за свим њима се посеже како би се та хебрејска реч што разумљивије предочила (уп. Tilly 2005, 71). Такође, у Постању се хебрејска реч מִשְׁתָּה (*mištāh*) у значењу „гозба“ устаљено предаје грчким сасвим подударним еквивалентима πότος и δοχή у значењу „гозба“, али на једном месту и речју γάμος у значењу

³ „Die Verwendung von ῥῆμα für Ereignis, Sache bildet wohl דָּבָר nach, knüpft aber evtl. auch an griech. Sprachgebrauch an (s. THACKERAY, 41)“ (P. Prestel / S. Schorch : LXX.D EK I 184).

„свадба“, што је опет условљено самим контекстом. У питању су аналогни изрази: καὶ ἐποίησεν αὐτοῖς πότον (Пост 19, 3); καὶ ἐποίησεν αὐτοῖς δοχὴν (Пост 26, 30) „[...] и приреди им гозбу [...]“; συνήγαγεν δὲ Λαβαν πάντας τοὺς ἄνδρας τοῦ τόπου καὶ ἐποίησεν γάμον „А Лаван сабра све људе из (тог) места и уприличи свадбу“ (Пост 29, 22). Штавише, у Постању, на местима где се у хебрејском изворнику узастопно понавља иста реч, при предаји варира избор грчких еквивалената (или чак облик једног истог еквивалента)⁴; тако се на следећем месту два пута посведочен хебрејски глагол ἥλακ (hālak) у значењу „ићи“ најпре предаје глаголом πορεύομαι, а затим непосредно и глаголом οἶχομαι: καὶ ἐπορεύθη Αβραμ, καθάπερ ἐλάλησεν αὐτῷ Κύριος, καὶ ὤχετο μετ' αὐτοῦ Λωτ. „И Аврам отиде како му Господ каза, и Лот иђаше са њим“ (Пост 12, 4). Такво узастопно варирање грчких еквивалената за исту хебрејску реч, што је иначе устаљен поступак у том првом преведеном спису (в. Р. Prestel / S. Schorch : LXX.D EK I 148), ту није условљено контекстом, већ пре има везе са самим језичким осећајем преводиоца. То сужење семантике подразумева свесно прецизирање и интерпретацију смисла хебрејског предлошка, што је из угла преводиоца био нужан корак. Насупрот томе, у грчком Псалтиру може се констатовати обрнута техника при избору грчких еквивалената, тако што се одређене врсте греха, у хебрејском изворнику означене и суптилно диференциране различитим речима у значењима „притвореност“, „подлост“ (5, 6), „бескорисност“, „лењост“ (17, 5), „бестидност“, „блуд“ (25, 10), „вређање“ (138, 24), „насиље“ (54, 10), „поқвареност“, „морална изопаченост“ (48, 6), „неправда“ (36, 1), „дрскост“ (30, 19) и „лаж“, „подмуклост“ (7, 15), све без изузетка униформно предају и своде на један грчки термин ἀνομία у значењу „безакоње“,⁵ што се са доста основа може објаснити као становиште преводилаца по коме су се сви греси разумели и тумачили као греси у односу на Тору (грч. νόμος „закон“) (уп. Tilly 2005, 71). Тако се и глагол εὐδοῶ у значењу „припремати повољан пут“ као еквивалент различитих хебрејских глагола (в. Мураока 2010, 52) у 24. глави Постања вишекратно понавља (12.21.27.40.42.48.56), чиме у епизоди „Потрага за невестом“ у први план долази мотив Божјег промисла: ἐμὲ εὐδόωκεν Κύριος εἰς οἶκον τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ κυρίου μου. „Господ ми је отворио добар

⁴ То се може констатовати и на следећем месту где грчки превод предочава удвојен хебрејски израз זָרָא זָרָא „врло, изразито“, али варирањем облика исте речи опет пружа обрт прикладнији грчком језичком осећају: τὸ δὲ ὕδωρ ἐπεκράτει σφοδρὰ σφοδρῶς ἐπὶ τῆς γῆς καὶ [...] „Вода пак све више и више наваљиваше по земљи“ (Пост 7, 19) (уп. Р. Prestel / S. Schorch : LXX.D EK I 148). *Претходни и сви наредни преводи у тексту припадају аутору овог чланка.

⁵ Сви ти хебрејски предлошки на наведеним местима за грчки термин ἀνομία таксативно су нотирани у Мураокином двосмерном регистру (Мураока 2010, 11).

пут (тј. сигурно спровео) у кућу брата господара мога“ (27).

Поврх свега тога, Септуагинта као комплексно књижевно сведочанство, а одатле и њен језик, као главну детерминанту има утемељеност у јединственој врсти религијског текста, надахнутог Богом и освештаног дотад већ вишевековном брижљивом предајом, што је нужно ограничавало слободу преводаца, односно није им остављало много простора за измене у односу на један такав хебрејски предлогачак. Притом се као посебан изазов испоставља то што су се морала помирити у тим језицима дивергентна религијска полазишта, односно развијени грчки паганизам примерити, уподобити старозаветном јеврејском монотеизму. Стога је Септуагинта од највећег значаја јер сведочи о непосредном судару и прожимању, у првом реду на нивоу језика, тих двеју великих историјских традиција.

Тако је превођење једног веома особеног, у старозаветној вери дубоко укореееног речника са хебрејског на грчки језик нужно подразумевало извесна ограничења и селекцију при избору речи у овом другом, циљном језику, поготову онда када су у њему поједине речи биле увелико оптерећене својим изворним религијским значењем. За то је веома илустративна предаја хебрејског термина *מִזְבֵּחַ* (*mizbēh*) за појам жртвеника. Устањени грчки термин *βωμός* означавао је пагански жртвеник, што је у почетку искључивало његову примену у Пентатеуху, а у крајњем исходу и у Новом Завету, где за њега има само једна потврда и то опет у примени на пагански жртвеник (Дап 17, 23). Уместо њега, при превођењу посегнуто је за другим изразима који са становишта култа нису били оптерећени, или бар не у толикој мери, при чему највећу иновацију ту представља знаменити неологизам *θυσιαστήριον*,⁶ који је одатле једини, односно главни термин за појам жртвеника и у Новом Завету (уп. Мт 5, 23–24; BDAG 463), а затим се може споменути спорадична али индикативна употреба хомеризма *ἑσχαρά*.⁷ Међутим, и у том семантичком кругу

⁶ καὶ ᾠκοδόμησεν Νωε θυσιαστήριον τῷ Θεῷ καὶ ἔλαβεν ἀπὸ πάντων τῶν κτηνῶν τῶν καθάρων καὶ ἀπὸ πάντων τῶν πετεινῶν τῶν καθάρων καὶ ἀνήνεγκεν ὀλοκαυτώσεις ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον „И Ноје подиже Богу жртвеник, и узео од сваке чисте (домаће) стоке и од свих чистих птица и принесе на жртвенику жртве (све)паљенице“ (Пост 8, 20); καὶ ᾠκοδόμησεν ἐκεῖ Αβραμ θυσιαστήριον Κυρίῳ τῷ ὀφθέντι αὐτῷ. „И Аврам ту подиже жртвеник Господу, који му се показа“ (Пост 12, 7); уп. и Мураока 2009, 335.

⁷ Штавише, термини *θυσιαστήριον* и *ἑσχαρά* се на једном месту наизменично јављају и употпуњују: καὶ ὑποθήσεις αὐτοὺς ὑπὸ τὴν ἑσχαράν τοῦ θυσιαστηρίου κάτωθεν· ἔσται δὲ ἡ ἑσχαρά ἕως τοῦ ἡμίσεος τοῦ θυσιαστηρίου „И стави их (прстенове) испод огњишта жртвеника одоздо; нека огњиште (тј. подножје за ватру) буде до средине жртвеника“ (Изд 27, 5); заправо ту је један древни хомеризам уграђен у неологизам (код Хомера је ипак посведочен јонски облик *ἑσχαρη*, уп. II. X 418); уп. и Мураока 2009, 294.

учава се даљи развој: са једне стране, тако спецификован термин $\thetaυσιαστήριον$ у преводима насталим после Пентатеуха примењује се како на легитимни (Божји) тако каткад и на пагански жртвеник (уп. S. Kreuzer : LXX.D EK I 665; Мураока 2009, 335); с друге стране, термином $\betaωμός$ у тим каснијим преводима може се означити и Божји жртвеник (уп. Мураока 2009, 124). Овакав интерпретирајући избор речи свакако одсликава ондашњи теолошки развој у јудаизму, који је непосредно везан за одређено схватање и тумачење Старог Завета. Тај налаз се да проширити још неким изабраним примерима.

Са одступањем од хебрејског изворника, Нојев ковчег у Септуагинти бива означен истом грчком речју $κιβωτός$ као и Заветни ковчег, чиме се обе те старозаветне реалије од највеће важности уклапају у један сотериолошки план: $ποιήσων οὖν σεαυτῷ κιβωτὸν ἐκ ξύλων τετραγώνων$ „Начини себи ковчег од отесаних греда“ (Пост 6, 14);⁸ $Καὶ ποιήσεις κιβωτὸν μαρτυρίου ἐκ ξύλων ἀσθήπτων [...]$ „И начини ковчег сведочанства (тј. заветни ковчег) [...]“ (Изд 25, 10);⁹ насупротив томе, Јаковљев мртвачки сандук (Пост 50, 26), који се у хебрејском изворнику означава истом речју $אֲרוֹן$ (*’ārōn*) као и Заветни ковчег, у Септуагинти бива предат другом речју $σφοδός$. Посебан случај представља знаменити септуагинтизам $διαθήκη$. У грчком преводу прве књиге Мојсијевог Закона, у Постању, већ је устаљена употреба термина $διαθήκη$ у значењу „завет“ као еквивалента за хебрејски предлогак $בְּרִית$ (*bērīt*) у значењу „савез“. У Септуагинти је притом изабран термин који одраније у језику грчког права подразумева располагање последњом вољом. Са друге стране, правнички термини као што су $συνθήκη$ „савез“, „уговор“ и $σπονδή$ „обредно, тј. обредом пропраћено склапање уговора“, који имплицирају (донекле) равноправно учешће две стране, у Септуагинти се по изузетку јављају. Иако термин $διαθήκη$ не претпоставља искључиво једнострано склапање уговора, ипак је извесно да се њиме у Пентатеуху тежиште ставља на једнострано изражавање воље, у првом реду Божје; у вези са тим може са становишта историјата термина $διαθήκη$ бити индикативно да се он у ондашњем Египту, дакле у време владавине Птолемеја, по правилу примењивао на опоруке земљишних велепоседника (уп. M. Rösel : LXX.D EK I 170). Тај специфичан теолошки моменат одразио се и на синтаксу: када Бог склапа савез, Он је по правилу субјекат док је друга страна објекат (индиректан); тако у

⁸ „Kasten: Abweichend von hebr. Text verwendet die LXX *kibotos* sowohl für die Arche als auch für die Bundeslade (Ex 25 ff: *Truhe der Verfügung / Truhe des Zeugnisse*)“ (LXX.D 9).

⁹ „Truhe: Die LXX verwendet hier das Wort *kibotos*, das in der Sintflutgeschichte für den von Noah gebauten Kasten stand; der Ort der Präsenz Gottes ist also ähnlich heilvol wie Noahs Rettungsmittel“ (LXX.D 80; уп. и P. Prestel / S. Schorch : LXX.D EK I 169; Мураока 2009, 397).

књизи Постања савез није склопљен „са“ (хебр. לֹא) Нојем, како је то у хебрејском изворнику, већ је завет за њега успостављен, односно њему дат, при чему се издвајају следеће допуне: 1. *prōs* + акузатив: καὶ στήσω τὴν διαθήκην μου πρὸς σέ „и (у)поставићу / даћу ти свој завет“ (Пост 6, 18);¹⁰ καὶ στήσω τὴν διαθήκην μου πρὸς ὑμᾶς [...] „и (у)поставићу / даћу вам свој завет [...]“ (Пост 9, 11; в. и ib. 17, 19.21); 2. *dativus commodi*: Ἐγὼ ἰδοὺ ἀνίστημι τὴν διαθήκην μου ὑμῖν καὶ τῷ σπέρματι ὑμῶν μεθ' ὑμᾶς [...] „Ево, Ја (у)постављам завет свој за вас и за ваше потомство након вас [...]“ (Пост 9, 9); ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ διέθετο Κύριος τῷ Αβραμ διαθήκην λέγων [...] „У тај дан (у)постави Господ за Аврама завет речима [...]“ (Пост 15, 18; в. и ib. 17, 19). Изрази ἀνὰ μέσον „између“ и μετὰ „са“ више би указивали на савез међу (донекле равноправним) партнерима, али и ту иницијатива јасно долази од Бога: καὶ εἶπεν Κύριος ὁ Θεὸς πρὸς Νωε· Τοῦτο τὸ σημεῖον τῆς διαθήκης, ὃ ἐγὼ δίδωμι ἀνὰ μέσον ἐμοῦ καὶ ὑμῶν καὶ ἀνὰ μέσον πάσης ψυχῆς ζώσης, ἣ ἐστὶν μεθ' ὑμῶν, εἰς γενεὰς αἰωνίους· „И рече Господ Бог Ноју: Ово је знак завета који дајем / постављам између Себе и вас и сваког живог бића, које је са вама у (све) нараштаје до века“ (Пост 9, 12.; в. и ib. 9, 13.15.16.17; 17, 2.7.11); Καὶ ἐγὼ ἰδοὺ ἡ διαθήκη μου μετὰ σοῦ, καὶ ἔση πατήρ πλήθους ἐθνῶν. „И Ја / од Мене ево завет мој с тобом и бићеш отац мноштву народа“ (Пост 17, 4). Разлика у односу на хебрејски изворник такође се читује када у истом спису уместо израза διαθήκη ὑμῶν „наш савез“ стоји διαθήκη μου „мој завет“: καὶ ἀπερίτμητος ἄρσιν, ὃς οὐ περιτμήσεται τὴν σάρκα τῆς ἀκροβυστίας αὐτοῦ τῇ ἡμέρᾳ τῇ ὀγδόῃ, ἐξολεθρευθήσεται ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἐκ τοῦ γένους αὐτῆς, ὅτι τὴν διαθήκην μου διεσκέδασεν. „И необрезано мушко чељаде, које не буде обрезано у осми дан (по рођењу), нека се истреби та душа из рода свога јер раскину завет мој“ (Пост 17, 14). У овом контексту може се приметити да у хебрејском изворнику у опису склапања савеза по правилу долази глагол כָּרַת (*kārat*) у значењу „сећи“, „резати“, који се у Септуагинти не предаје дословно, већ му је у већини случајева еквивалент глагол διατίθεσθαι „(из)дати“, „(у)поставити“, „прогласити“ (в. горе Пост 15, 18; МУРАОКА 2009, 161). Када је пак посреди уговарање међу људима, равноправност партнера је подвучена двама субјектима и множином: καὶ ἔλαβεν Αβρααμ πρόβατα καὶ μόσχους καὶ ἔδωκεν τῷ Αβιμελεχ, καὶ διέθεντο ἀμφοτέρω διαθήκην. „Тада Аврам узео овце и говеда и даде Авимелеху, те обојица склопише уговор“ (Пост 21, 27); νῦν οὖν δεῦρο διαθώμεθα διαθήκην ἐγὼ

¹⁰ „*Verfügung für dich*: Zur Wiedergabe von griech. *diatheke* wurde *Verfügung* gewählt, da dieser Terminus in der Sprache des griech. Rechts eine einseitige Rechtssetzung und die letztwillige Verfügung meint. Das weithin übliche *Bund* trifft diesen Bedeutungsumfang nicht“ (LXX.D 9); в. и МУРАОКА 2009, 150–.

καὶ σύ, καὶ ἔσται εἰς μαρτύριον ἀνὰ μέσον ἐμοῦ καὶ σοῦ. „(Лаван одговори Јакову) Него хајде, склопимо сада завет (односно уговор или савез), ја и ти, и нека (он) буде сведочанство између мене и тебе“ (Пост 31, 44; в. и ib. 21, 32; 26, 28). У Пентатеуху се дакле углавном јасно разграничава Божји завет од уговора међу људима.

Такође је у Септуагинти упадљиво „избегавање“, тј. ограничена употреба придева ἱερός у значењу „свет“. Чини се да је он са становишта старозаветне вере за преводиоце исувише био оптерећен паганским конотацијама, поготову савременим хеленистичким, проистеклим из мистеријских обреда, тако да је при предаји прилично потиснут, у Пентатеуху и код Пророка у потпуности, својим синонимом ἅγιος, који је перципиран као мање проблематичан у овом сасвим другачијем религијском контексту.¹¹ Тако рестриктиван избор грчког еквивалента за важан појам светости не треба да чуди у религијском конгломерату каква је била ондашња Александрија, те налази директну потврду у важном уметку придоданом једној забрани у Септуагинти, за шта, битно је истаћи, не постоји хебрејски предлогач: Οὐκ ἔσται πόρνη ἀπὸ θυγατέρων Ἰσραὴλ, καὶ οὐκ ἔσται πορνεύων ἀπὸ υἱῶν Ἰσραὴλ· οὐκ ἔσται τελεσφόρος ἀπὸ θυγατέρων Ἰσραὴλ, καὶ οὐκ ἔσται τελισκόμενος ἀπὸ υἱῶν Ἰσραὴλ. „Нек се не нађе блудница међу кћерима Израила, и нека се међу синовима Израила не нађе неко ко се одаје блудницама; [уметак]: нека се међу кћерима Израила не нађе нека која посвећује у мистерије (тајне култове), и нека се међу синовима Израила не нађе неко ко је посвећен у мистерије (тајне култове)“ (Пнз 23, 18).¹² Можда иста мотивација – нужно ограђивање од паганског окружења – стоји иза грчког избора προφήτης као искључивог еквивалента у Септуагинти за хебрејску реч נָבִי (nābi') у значењу „(опуномоћени) весник“, „објављивач Божје воље“, „пророк“ (уп. А. Vonach : LXX.D ЕК II 2691; Мурока 2009, 603); иако је већ био стекао јасну паганску религијску употребу (в. LSJ 1540), еквивалент προφήτης се вероватно показао погоднијим и свакако неутралнијим од термина μάντις,¹³ који је најрепрезентативнији управо за паганску праксу прорицања и гатања – мантику (в. LSJ 1080; Tilly 2005, 78; Мурока 2009, 441; BDAG 616).

У вези са таквим теолошким рефлексцијама и дистинкцијама, унетим

¹¹ За „ономастички „плагијат“ τὰ Ἱεροσόλυμα в. ниже погл. 3.

¹² Наиме, у том уметку се јављају *per excellentiam* мистеријски термини τελεσφόρος и τελισκόμενος, за које, како је већ истакнуто, не постоје хебрејски предлошци; в. и Мурока 2009, 675.

¹³ Или можда од ὑποφήτης.

у Септуагинту, ваља споменути још и то да хебрејски израз אַחֲרֵית (‘ahārīt) у значењу „оно што долази затим“ при предаји на грчки подлеже есхатологизацији у упечатљивом изразу τὰ ἔσχατα „оно што долази на крају, као последње > последњи, односно будући догађаји“: καὶ μνησθήτε τὰ πρότερα ἀπὸ τοῦ αἰῶνος, ὅτι ἐγὼ εἰμι ὁ Θεός, καὶ οὐκ ἔστιν ἔτι πλὴν ἐμοῦ ἀναγγέλλων πρότερον τὰ ἔσχατα πρὶν αὐτὰ γενέσθαι, καὶ ἅμα συνετελέσθη· „И сети се прошлих догађаја од памтивека, [која показују] да сам Ја Бог и да нема [другог] осим Мене, који унапред објављује последње (тј. будуће) догађаје пре него што настану, те се у трену изврше“ (Ис 46, 9–10).¹⁴

У даљем излагању осврнућемо се још и на неке карактеристичне хебраизме и хомеризме у Септуагинти.

2. Хебраизми

Наравно, у преводима са хебрејског неизоставно се срећу хебраизми – упадљиви изрази, пре свега туђи грчком језику, који пак са своје стране наглашавају блискост са хебрејским изворником, те се узимају за најкарактеристичније одлике језика Септуагинте; дакле, на плану коине дијалекта хебраизми представљају појаву индикативно везану, односно ограничену на списе Септуагинте, где они понајвише задиру у грчку лексику, одатле у семантику појединих лексема, те посебно и у синтаксу грчког језика. При предаји се, наиме, доследно настојало на подражавању хебрејским формулацијама, што је пак Грцима, чији је поглед на свет испочетка био формиран на Хомеру, било теже, али по свему судећи, ипак разумљивије и приступачније хеленизованим Јеврејима, који су иначе били и примарни адресати Септуагинте (Вешовић / Путник 2008а, 10–11).

Таква протканост бројним хебраизмима каква је забележена у Септуагинти није нужно морала бити саставни део свакодневног грчког језика хеленизованих Јевреја у дијаспори, пре свега у Александрији, већ се у највећој мери може свести на непосредно зрачење Торе као књижевног и, изнад свега, сакралног предлошка (уп. Вешовић 2019, 104–105).¹⁵ Иначе у антици таква разлика између књижевног језика, односно језика који је забележен у неком књижевном споменику, и свакодневног говора није била необична и ретка појава. Довољно је споменути вештачки хомерски

¹⁴ „τὰ ἔσχατα the future events Is 41, 22; 46, 10“ (Muraoka 2009, 294; в. и Tilly 2005, 71).

¹⁵ Одатле се и за језик Септуагинте може констатовати да је он од самог почетка био сакрални језик, прво за хеленизоване Јевреје, а затим преко Новог Завета то и остао дандањи за већину православних хришћана.

дијалекат и унутар њега успостављену дистинкцију између „језика богова“ и „језика људи“ (уп. Лома 2008, 242). На то се надовезује запажање да се такав хебрејски уплив, пре свега на плану синтаксе и семантике појединих лексема, на ондашњи општеприхваћени и већ увелико интернационални грчки језик не може установити изван Септуагинте (уп. Tilly 2005, 47). Стога ћемо, поред досад већ размотрених, указати на још неке занимљиве хебраизме.

Каткада семантика грчких речи бива неприродно преиначена или пак допуњена према хебрејском предлошку; такав се један, у првом реду „груб“, семантички хебраизам препознаје у употреби глагола ἀγχιστεύειν, коме се у Септуагинти из контекста извлачи значење „искључивати из службе“, док му је изворно и у Септуагинти такође посведочено значење „бити близу“: οὗτοι, ἐζήτησαν γραφὴν αὐτῶν οἱ μεθωεσσι, καὶ οὐχ εὐρέθησαν· καὶ ἡγχιστεύθησαν ἀπὸ τῆς ἱερατείας [...] „Ови затражише за себе испис из књиге родослова, али се (ту) не нађоше; стога бише искључени (избачени) из свештеничке службе [...] (2)Језд 2, 62).¹⁶

Хебрејски израз יָדָאֲדָרָא у значењу „преко гласника“ у Септуагинти се преводилачким методом „реч за реч“ предаје дословно као ἐν χειρὶ ἀγγέλων „у руци или руком гласника: καὶ ἔλαβεν δύο βόας καὶ ἐμέλισεν αὐτὰς καὶ ἀπέστειλεν εἰς πᾶν ὄριον Ἰσραὴλ ἐν χειρὶ ἀγγέλων λέγων [...] „И узе две краве и исече их на комаде и преко гласника их разасла у све крајеве Израила [...]“ (1Цар 11, 7; в. ниже Аг 2, 1).¹⁷ На другом месту (у истом спису) иста се хебрејска реч יָדָאֲדָרָא (yād), али сада у сасвим другом, умереном значењу „знамење [победе]“, опет преводи грчком речју χεῖρ „рука“, што је додуше аналогно претходном, иначе устаљеном изразу, али је у погледу семантике промашај: καὶ ὥρθησεν Σαμουὴλ καὶ ἐπορεύθη εἰς ἀπάντησιν Ἰσραὴλ πρῶτι. καὶ ἀπηγγέλη τῷ Σαμουὴλ λέγοντες Ἦκει Σαουλ εἰς Κάρμηλον καὶ ἀνέστακεν αὐτῷ χεῖρα καὶ ἐπέστρεψεν τὸ ἄρμα. „И уставши Самуило рано пође пред Израила. И Самуилу би јављено: Саул дође у Кармил и подиже себи знамење (победе) и (одатле) окрете кола назад“ (1Цар 15, 12); дакле, у наведеним примерима се при предаји на грчки језик семантика хебрејске речи не прати даље од основног, односно устаљеног значења, или је пак, из супротног угла гледано, посредни хебрејски уплив на семантику дате грчке речи.¹⁸

¹⁶ Формула καὶ ἡγχιστεύθησαν ἀπὸ τῆς ἱερατείας понавља се ту још на једном месту (в. ib. 17, 64); уп. и Muraoka 2009, 8.

¹⁷ Ту би предлошка синтагма ἐν χειρὶ била у функцији инструменталног датива χειρὶ (в. ниже н. 23), док би добар грчки био ἐγχειρίσας (τοῖς) ἀγγέλοις; уп. и BDR 176–; BDAG 1082–.

¹⁸ „χεῖρ“ übernimmt auch die Nebenbedeutungen des hebr. Äquivalentes יָד, nämlich 1. Instrument, Werkzeug, so z.B. in 4Kgt 14,27^{ANT} in der Redewendung ἐν χειρὶ ἀγγέλων (...), 2. Denkmal

Уочљиви су и сукцесивни семантички помаци код појединих речи, од којих су неки и далекосежни, будући да су нашли своје место у Новом Завету.¹⁹ Тако именица ἄγγελος, која у коине дијалекту и раније показује неутрално значење „(само људски) гласник“ (в. LSJ 7), при предаји хебрејског предлошка מַלְאָךְ (*mal'āk*) у Септуагинти стиче ново (Пост 16, 7), одатле преко Новог Завета и интернационално религијско значење „Божји, Господњи гласник“ > „анђео“.²⁰ Такође у синтагми γωνία Ἰσραὴλ у значењу „бедеми Израила“ (1Цар 14, 38), којом се пластично означавају вође израилског народа, очит је непосредан уплив хебрејског предлошка מִנְיָ у значењу „угао зида, зубац на зиду тврђаве, бедем, стожер (као *pars pro toto*)“ на семантику грчке именице γωνία „угао“.²¹

Одређене падежне функције, најчешће директни објекат у акузативу или индиректни у дативу, често се замењују предлошким допунама, што очито одступа од класичних употреба и каткад доводи до забуне; тако се у Септуагинти наилази на необичне обрте који су последица занимљивог стицаја: са једне стране, развоја унутар самог коине дијалекта и, са друге стране, подражавања хебрејском предлошку. То је случај са следећим обртима, при чему глагол не регира директни објекат (тј. именицу) у акузативу, већ добија предлошке допуне: (ἐπ)ερωτᾶν ἐν τινί / διὰ τίνος у значењу „питати некога“ (уп. Суд 18, 5-6 codex A; 1Цар 23, 2);²² ὀμνύσθαι / ὀμνύεσθαι ἐν τινί у значењу „заклињати се неким или нечим“ (уп. Суд 21, 7 codex A; Дан 12, 7 Th; 1Цар 20, 42; TILLY 2005, 69–; BDAG 705–); такође се и индиректни објекат у дативу (*dativus commodi et incommodi*) (уп. Пост 40, 14; Изл 12, 12; MURAOKA 2009, 206; 232; HELBING 1928, 37; BDAG 708; BDR 178–), или пак инструментални датив²³ описују предлошком допуном ἐν τινί. Но предлозима се у Септуагинти такође мешају употребе:²⁴ тако предлог

(1Kgt 15,12; 2Kgt 18, 18)“ (M. Meiser : LXX.D EK I 729); уп. и MURAOKA 2009, 730–.

¹⁹ За семантичке септуагинтизме νόμος, δόξα, πρόσωπον, ἀσύνετος καρδιά и σάρεξ код апостола Павла в. Вешовић 2019, 111–124.

²⁰ „[s.v. ἄγγελος, ου. m.] *2. supernatural being mediating between God and human(s), angel: (...)“ (MURAOKA 2009, 4); уп. и BDAG 8–.

²¹ „[s.v. γωνία, ας. f.] 2. person of cardinal importance, key figure, ruler, chief: 1K 14.38“ (MURAOKA 2009, 138; в. и M. Meiser : LXX.D EK I 729); упоредива је синтагма κεφαλὴ γωνίας: λίθον, ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας: „Камен који одбацише зидари, тај поста угаони камен“ (Пс 117, 22); цео се тај стих у Новом Завету вишекратно понавља и то у примени на Христа (BDAG 209; 542; MURAOKA 2009, 396).

²² „(ἐπ)ερωτᾶν ἐν Κυρίῳ = יהוה באשׁ 1Kgt 10, 22“ (M. Meiser : LXX.D EK I 728; уп. и MURAOKA 2009, 262).

²³ „Der Gebrauch von ἐν ist namentlich durch die Nachbildung der hebr. Konstruktion mit א ausgedehnt und steht vielfach statt des Dat. instrumentalis“ (BDR 178); в. и ib. 157; MURAOKA 2009, 231; M. Meiser : LXX.D EK I 728; 1Цар 2, 1; 2Цар 21, 22; Ос 12, 14; Аг 2, 1; BDAG 328.

²⁴ „Der in der Koine bemerkbare Wechsel von εἰς und ἐν wirkt sich manchmal auch in der LXX aus, wo auch εἰς für ἔ stehen kann, z.B. in der Formel πορεύεσθαι εἰς εἰρήνην in 1Kgt 1,17 (ANT

ἐν бива каткад употребљен уместо предлога εἰς (в. Пост 17, 11; Изл 12, 13; Зах 1, 9; Muraoka 2009, 233; 422; BDAG 164), или, обратно, предлог εἰς уместо предлога ἐν (в. 1Цар 1, 17; 20, 42; 29, 7; Суд 18, 6; 2Цар 3, 21; BDAG 288; 853; BDR 168). Штавише, предлози се комбинују на негрчки начин: тако се грчки израз ἀπὸ ὀπίσθεν тумачи као калк хебрејског אַחֲרָיָם (уп. 2Цар 11, 15; 20, 2; M. Meiser : LXX.D EK I 729).

Разлика у временима између хебрејског и грчког, садржана пре свега у њиховим дивергентним глаголским системима, представљала је велику препреку која се морала пребродити при превођењу са једног на други језик. Ако хебрејски зна само за два аспекта, односно за несвршену и свршену радњу, и за једно консекутивно време, преводиоцима на грчки језик само је у индикативу на располагању стајало шест времена, при чему су у обзир долазили и многи други различити начини и облици, што омогућава диференцирано изражавање. У сваком случају, одлучивало се за функционалну и разумљиву предају хебрејских глаголских облика, будући да је ту са становишта грчког глаголског система механичко-формална предаја често била тешко изводљива (уп. Evans 2001; K. Usener : LXX.D EK I 46), или је пак доводила до очитих „глаголских“ хебраизама: тако се, на пример, хебрејски каузативни глаголски облици често предају уметањем „помоћног“ глагола ποιεῖν: καὶ οὐκ ἐγκαθήσονται ἐν τῇ γῇ σου, ἵνα μὴ ἁμαρτεῖν σε ποιήσωσιν πρὸς με: „И не смеју више седети (тј. живети) у земљи твојој да те не окрену да грешиш против мене“ (Изл 23, 33);²⁵ такође веома устаљен и карактеристичан глаголски обрт προστίθμι + инфинитив у значењу „нешто поново или даље чинити“ настао је као прозиран калк на основу аналогног хебрејског обрта הוּ + инфинитив: καὶ προσέθηκεν τεκεῖν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ τὸν Αβελ. „Те поново роди – његовог брата Авела“ (Пост 4, 2; в. ibid. 37, 8; 1Мак 3, 15).²⁶

Под *figura etymologica* потпада у Пентатеуху чест спој партиципа и финитне форме од истог глагола типа βασιλεύων βασιλεύσεις „царујући цароваћеш“, κυριεύων κυριεύσεις „владајући владаћеш“ (Пост 37, 8), ἐλθόντες ἐλευσόμεθα „долазећи доћи ћемо“ (ib. 10), φυλάσσων φυλάξει „чувајући сачуваћеш“ (Пнз 6, 17), што одговара хебрејској употреби апсолутног инфинитива као унутрашњег објекта финитном глаголском облику од истог корена, такође у непосредном споју, чиме се његово

hat dagegen ἐν εἰρήνῃ“ (M. Meiser : LXX.D EK I 727).

²⁵ „(s.v. ποιεῖν) 14. to cause, compel to do + inf., (...) ἵνα μὴ ἁμαρτεῖν σε ποιήσωσιν πρὸς με so that they may not make you sin against me Ex 23, 33“ (Muraoka 2009, 570).

²⁶ „(Genesis 4.2): sie gebar noch einmal: προστίθμι + Inf. (für הוּ + Inf.) ist einer der häufigsten und auffälligsten Hebraismen (Thackeray, 1987, 52f.; Soisalon-Soininen, 1965, 44f.)“ (P. Prestel / S. Schorch : LXX.D EK I 163; уп. ib. 147); в. и Muraoka 2009, 599; BDAG 885; BDR 362.

значење поближе омеђује и наглашава (TILLY 2005, 70): εἶπαν δὲ αὐτῶ οἱ ἀδελφοί· Μὴ βασιλεύων βασιλεύσεις ἐφ' ἡμᾶς ἢ κυριεύων κυριεύσεις ἡμῶν; καὶ προσέθεντο ἔτι μισεῖν αὐτὸν ἕνεκεν τῶν ἐνυπνίων αὐτοῦ καὶ ἕνεκεν τῶν ῥημάτων αὐτοῦ. „А браћа му рекоше: Да нећеш још као цар над нама царевати или као господар над нама господарити? Стога га ради снова и речи његових још више стадоше мрзети“ (Пост 37, 8).

Карактеристичан хебраизам представља формула (καὶ) ἔσται + (καί) финитни глаголски облик (углавном индикатив футура), са уметнутом временском или погодбеном реченицом (или неком еквивалентном фразом), која указује на оно што може или мора да се деси или уради: καὶ ἔσται ἐν τῷ συννεφεῖν με νεφέλας ἐπὶ τὴν γῆν ὀφθήσεται τὸ τόξον μου ἐν τῇ νεφέλῃ [...] „Мораће (> засигурно ће) се видети мој лук (тј. дуга) у облаку кад облаке преко земље навучем [...]“ (Пост 9, 14); καὶ ἔσται ἐὰν μὴ πιστεύσωσιν σοι τοῖς δυσὶ σημείοις τούτοις μηδὲ εἰσακούσωσιν τῆς φωνῆς σου, λήμψῃ ἀπὸ τοῦ ὕδατος τοῦ ποταμοῦ καὶ ἐκχεεῖς ἐπὶ τὸ ξηρόν, καὶ ἔσται τὸ ὕδωρ, ὃ ἐὰν λάβῃς ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ, αἶμα ἐπὶ τοῦ ξηροῦ. „И ако ли не поверују ни због та два знака и не послушају гласа твога, мораш захватити воде из реке и пролити је на земљу, те се ће вода коју захватиш из реке (засигурно) претворити у крв на земљи“ (Иза 4, 9); καὶ ἔσται ὅταν παύσῃ τοῦ ἀναγινώσκειν τὸ βιβλίον τοῦτο, καὶ ἐπιδήσεις ἐπ' αὐτὸ λίθον καὶ ῥίψεις αὐτὸ εἰς μέσον τοῦ Εὐφράτου καὶ ἐρεῖς [...] „И кад престанеш читати ову књигу, мораш за њу везати камен и бацити је у Еуфрат и рећи [...]“ (Јер 28, 63–64).²⁷

Плеонастичан партицип λέγων, којим се као формулом уводи директан говор, не стоји искључиво после *verba dicendi*, већ по узору на свој хебрејски предлогак וְ и у другим случајевима, нпр. индеклинабилно и рогобатно после безличног глагола, често инконгруентно у роду и броју са субјектом главног глагола или уопште не реферишући на њега: [...] καὶ ἔλεγον πρὸς τὸν λαὸν λέγοντες [...] „[...] и говорашу народу (говорећи) [...]“ (Иза 5, 10; тако и у претходном примеру 1Цар 14, 24); [...] ἐλάλησεν Κύριος ἐν χειρὶ Αγγαίου τοῦ προφήτου λέγων [...] „[...] Господ

²⁷ „[s.v. εἶμι] *5. Hebraistically, and always in the form of ἔσται, introduces an utterance indicating that which may or ought to happen, with a temporal clause or phrase or a conditional clause intervening, often preceded by καί, and foll. by a finite verb, which latter in turn may or may not be preceded by καί: [...]“ (Muraoka 2009, 193–); у Новом Завету појава те формуле ограничена је на цитате преузете из Септуагинте: Καὶ ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις, λέγει ὁ Θεός, ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, καὶ προφητεύσουσιν οἱ υἱοὶ ὑμῶν καὶ αἱ θυγατέρες ὑμῶν [...] „И у последње дане, говори Бог, мора се догодити да (> засигурно) ћу излити од свога Духа на сав људски род, те ће ваши синови и ваше кћери морати (> засигурно) пророковати [...]“ (Дан 2, 17–; в. BDAG 285); тај фини моменат ипак није наглашен у релевантним преводима на српски језик.

се обрати преко пророка Агеја (речима) [...]“ (Аг 2, 1); [...] ὅτι ἤκουσεν ὁ λαὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ λέγων [...] „[...] јер у онај дан народ чу [...]“ (2Цар 19, 3); καὶ ἐκηρύχθη καὶ ἐρρέθη ἐν τῇ Νινευι παρὰ τοῦ βασιλέως καὶ παρὰ τῶν μεγιστάνων αὐτοῦ λέγων [...] „И од стране цара и његових великаша по Нинивији би објављено и речено [...]“ (Јона 3, 7); ἐγενήθη ῥῆμα Κυρίου πρὸς Αβραμ ἐν ὁράματι λέγων· Μὴ φοβοῦ, Αβραμ· „При виђењу реч Господња би Авраму (тј. Господ се обрати Авраму): Не бој се, Авраме“ (Пост 15, 1); Καὶ διεβόηθη ἡ φωνὴ εἰς τὸν οἶκον Φαραω λέγοντες· Ἦκασιν οἱ ἀδελφοὶ Ἰωσηφ. „И жамор (људи који говораху) чу се у кући Фараоновој (дође до Фараоновог куће): Дођоше Јосифова браћа (Пост 45, 16); ἀνηγγέλη δὲ Μωυσεὶ λέγοντες· Ἴδου ὁ γαμβρός σου Ἰοθορ παραγίνεται πρὸς σέ [...] „Мојсију пак би поручено (од људи који говораху) [...]“ (Изд 18, 6); καὶ ἐμαστιγώθησαν οἱ γραμματεῖς τοῦ γένους τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ οἱ κατασταθέντες ἐπ' αὐτοὺς ὑπὸ τῶν ἐπιστάτων τοῦ Φαραω λέγοντες [...] „И писари из рода синова Израила, постављени над њима, бише кажњени бичевањем од стране Фараонових надзорника који говораху [...]“ (Изд 5, 14).²⁸

3. Хомеризми

Хомеризми представљају свакако ретку, али (за класичаре) веома интригантну појаву у Септуагинти. Ту се хомеризам поближе може дефинисати као израз који, иако везан за одређен хебрејски предлог (појединачу реч или реченичну секвенцу), било да старозаветно значење коректно посредује или само дискретно алудира на њега, свој облик у млађој фази грчког језика, у којој дијалекту, ипак добија из хомерског језика: дакле на унутрашњем плану грчког језика има формалан предлог у хомерском језику, тј. превлаку хомерског језика, или, другим речима, посуда хомерска, садржина библијска.²⁹ Ти вишеслојни

²⁸ Позивајући се на LSJ (1034), Мураока пориче да таква употреба партиципа представља хебраизам, мада су тамо наведени примери где плеонастичан партицип λέγων долази искључиво после *verba dicendi* и то конгруентно са субјектом главног глагола: „[s.v. λέγω] 1. [...] c. The pres. ptc. nom., e.g. λέγων, following another verb of saying, marks the following as direct speech: [...] This is no Hebraism: see LSJ, s.v. III 7“ (Muraoaka 2009, 426–); в. BDAG 589.

²⁹ „Eine eher seltene Erscheinung in der LXX ist der Homerismus. Unter einem Homerismus ist eine Formulierung zu verstehen, die einen bestimmten Gedanken vermittelt, der zwar durch den hebr. Text vorgegeben, aber in seiner Gestaltung nicht von diesem, sondern von der epischen Sprache Homers bestimmt ist“ (K. Usener : LXX.D EK I 49); уз ту дефиницију цитирани немачки аутор још узгред указује на неколико места индикативних за хомеризме; тај његов налаз покушали смо боље сагледати и употпунити подробнијом анализом. Битно је ипак истаћи да су у досадашњим истраживањима језика Септуагинте слабо учавани поједини одељци који садрже такве формулације, чије порекло, односно формални предлог, по свој прилици треба тражити у Хомера.

језички уломци, на први поглед залутали у Септуагинту, са своје стране пружају дубинске увиде у културноисторијски амбијент који је погодовао настанку једног таквог монументалног античког превода.

Хомеризми се у Септуагинти углавном могу поделити на синтактичке и лексичке. За ону прву врсту, синтактичке хомеризме, илустративна је необична употреба оптатива у поредбеним реченицама; како у Септуагинти тако иначе у класичној књижевности веома ретко и стога упадљиво извођење поредбене реченице: везник $\omega\varsigma$, најчешће пак у спојевима $\omega\varsigma \epsilon\iota$, $\omega\varsigma \alpha\upsilon\tau\acute{o}\nu$, са оптативом, указује на очит хомерски предлогач (уп. EVANS 2001, 15), при чему се успоставља паралелизам између Хомера и Септуагинте чисто формалне и структуралне природе, али не и у погледу садржаја и мотива: $\kappa\alpha\iota \epsilon\lambda\acute{\alpha}\lambda\eta\sigma\epsilon\nu \text{ } \text{K}\acute{\upsilon}\rho\iota\omicron\varsigma \text{ } \pi\rho\acute{o}\varsigma \text{ } \text{M}\omega\upsilon\sigma\eta\nu \text{ } \epsilon\nu\acute{\omega}\pi\iota\omicron\varsigma \text{ } \epsilon\nu\omega\pi\acute{\iota}\omega$, $\omega\varsigma \epsilon\acute{\iota} \text{ } \tau\iota\varsigma \text{ } \lambda\alpha\lambda\acute{\eta}\sigma\alpha\iota \text{ } \pi\rho\acute{o}\varsigma \text{ } \tau\acute{o}\nu \text{ } \epsilon\alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon \text{ } \phi\acute{\iota}\lambda\omicron\nu$. „И Господ се обрати Мојсију лицем к лицу (тј. непосредно) као што се човек обрати свом пријатељу“ (Изд 33, 11 codex A); [...] $\kappa\alpha\iota \epsilon\nu \text{ } \tau\eta \text{ } \epsilon\rho\eta\mu\omega \text{ } \tau\alpha\upsilon\tau\eta$, $\eta\nu \text{ } \epsilon\acute{\iota}\delta\epsilon\tau\epsilon$, $\omega\varsigma \text{ } \epsilon\tau\rho\omicron\phi\omicron\phi\omicron\rho\eta\sigma\epsilon\nu \text{ } \sigma\epsilon \text{ } \text{K}\acute{\upsilon}\rho\iota\omicron\varsigma \text{ } \acute{o} \text{ } \Theta\epsilon\acute{o}\varsigma \text{ } \sigma\omicron\upsilon$, $\omega\varsigma \epsilon\acute{\iota} \text{ } \tau\iota\varsigma \text{ } \tau\rho\omicron\phi\omicron\phi\omicron\rho\eta\sigma\alpha\iota \text{ } \alpha\upsilon\theta\rho\omega\pi\omicron\varsigma \text{ } \tau\acute{o}\nu \text{ } \nu\acute{\iota}\omicron\nu \text{ } \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon$, $\kappa\alpha\tau\grave{\alpha} \text{ } \pi\acute{\alpha}\sigma\alpha\nu \text{ } \tau\eta\nu \text{ } \acute{o}\delta\acute{o}\nu$, $\eta\nu \text{ } \epsilon\pi\omicron\rho\epsilon\upsilon\theta\eta\tau\epsilon$, $\xi\omega\varsigma \text{ } \eta\lambda\theta\epsilon\tau\epsilon \text{ } \epsilon\acute{\iota}\varsigma \text{ } \tau\acute{o}\nu \text{ } \tau\acute{o}\pi\omicron\nu \text{ } \tau\omicron\upsilon\tau\omicron\nu$. „[...] и како те је, у оној пустињи коју видесте, Господ Бог твој носио као што човек носи свога сина, целим путем којим прођосте, све док не стигосте на ово место“ (Пнз 1, 31 codex A), што налази формалну паралелу у Илијади: $\text{O}\acute{\iota} \delta' \text{ } \alpha\rho' \text{ } \acute{\iota}\sigma\alpha\nu \text{ } \omega\varsigma \epsilon\acute{\iota} \text{ } \tau\epsilon \text{ } \pi\upsilon\rho\acute{\iota} \text{ } \chi\theta\acute{\omega}\nu \text{ } \pi\acute{\alpha}\sigma\alpha \text{ } \nu\acute{\epsilon}\mu\omicron\iota\tau\omicron$. „Они пак [жустро] иђаху као што ватра целу земљу гута“ (Ил. II 780). Пошто поредбена реченица изражава скраћену мисао, што се у наведеним примерима може развити на следећи начин: „[...] као што [се догоди да] се човек обрати свом пријатељу“ / „[...] као што [се догоди да] човек носи свога сина / „[...] као што [се догоди да] ватра целу земљу гута“, ту се оптатив може разумети као зависни (*obliquus*) после историјских времена ($\epsilon\lambda\acute{\alpha}\lambda\eta\sigma\epsilon\nu$; $\epsilon\tau\rho\omicron\phi\omicron\phi\omicron\rho\eta\sigma\epsilon\nu$; $\acute{\iota}\sigma\alpha\nu$, уп. SCHWYZER II 664 н. 1), или пак као потенцијални (најочитије у споју $\omega\varsigma \alpha\upsilon\tau\acute{o}\nu$; в. и Пост 33, 10), што би се на следећи начин истакло: у стиховима Септуагинте: „[...] као што би се човек могао обратити свом пријатељу“ / „[...] као што би човек могао носити свога сина [...], односно код Хомера: „[...] као кад би ватра сву земљу гутала“.³⁰

Као пример за другу врсту хомеризама, лексичке, може послужити

³⁰ Посебно је индикативно да је на наведеним местима из Септуагинте уместо оптатива као v.l. посведочен и футур $\lambda\alpha\lambda\acute{\eta}\sigma\epsilon\iota$, односно $\tau\rho\omicron\phi\omicron\phi\omicron\rho\eta\sigma\epsilon\iota$, будући да управо футур у Септуагинти може доћи уместо потенцијалног оптатива или упоредо са њим; „ $\omega\varsigma \epsilon\acute{\iota} \text{ } \tau\iota\varsigma \text{ } \tau\rho\omicron\phi\omicron\phi\omicron\rho\eta\sigma\alpha\iota \text{ } \alpha\upsilon\theta\rho\omega\pi\omicron\varsigma \text{ } \tau\acute{o}\nu \text{ } \nu\acute{\iota}\omicron\nu \text{ } \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon$ as a man might sustain his son De 1.31b“ (MURLOKA 2009, 688).

место где је једна од хомерских реалија спонтано уклопљена у нови контекст Септуагинте: κέδρος ἐκ Σανιῶ ὠκοδομήθη σοι, ταίνιαί σανίδων κυπαρίσσου ἐκ τοῦ Λιβάνου ἐλήμφθησαν τοῦ ποιῆσαί σοι ἴστους ἐλάτινους. „Израђен си од кедре са Санира, даске од чемпреса за оплату бродовља допремљене су из Либана како би ти се начинили јелови јарболи“ (Јез 27, 5). Тај фактички бесмислен, у књижевном и у културноисторијском погледу утолико индикативнији и привлачнији додатак ἴστοι ἐλάτινοι „јелови јарболи“ има само Септуагинта, али не и хебрејски изворник, те бива тек онда разумљивији када му се у Одисеји пронађе формална паралела: ἴστον δ' ἐλάτινον κοίλης ἔντοσθε μεσόδμης στῆσαν ἀείραντες [...] „Јелов јарбол дигну и у шупљину на средишњој греди (тј. у издубљеној средишњој греди) углаве [...]“ (Od. II 424; уп. и ib. XV 289). При преводу је хомерска формула „јелов јарбол“ очигледно употребљена у ужем смислу „јарбол“ или „дрво за јарбол“, те стога њено уклапање у нови контекст и сучељавање са хебрејским одредницама (кедрово и чемпресово дрво) није причињавало сметњу. Тај налаз, заправо преводиочева учена интерполација, не треба да изненади, будући да је Александрија, с једне стране, у раном хеленизму била седиште чувене филолошке делатности са хомерским спевовима као својим главним предметом, а са друге се по неким сведочанствима, у првом реду опет Псеудо-Аристееу (в. Вешовић / Путник 2008а; Вешовић / Путник 2008б), за тај чувени град везује и настанак Септуагинте, или бар Пентатеуха.³¹

Један јединствени ономастички „плагијат“, τὰ Ἱεροσόλυμα, са своје стране баца додатно светло на то накнадно или уметнуто хомерско присуство у старозаветној традицији; наиме, он представља покушај да се славни хомерски идентитет присвоји, или да му се у тим задатим историјским оквирима бар донекле приближи.

Пре свега, Хомер је имао најзначајније место не само у александријској филологији, већ у најширем смислу и у најдубљој културној свести грчког, а затим сукцесивно и хеленистичког света: штавише, он је ту био сама основица идентитета. Стога је општепозната чињеница да су многи антички грчки градови, поготову они у Малој Азији, настојали да своје почетке доведу у везу са знаменитим хомерским светом. По томе је, између осталих, био познат и град Солим у планинској области јужног приобаља Мале Азије, наспрам острва Кипра. Његово грађанство састојало се највероватније једним делом од домаћег, аутохтоног становништва, а

³¹ Штавише, може се утврдити утицај хомерске филологије на састављање масоретског текста (уп. S. Kreuzer : LXX.D EK I 22 н. 64).

другим и доминантним делом од Грка који су својевремено колонизовали ту јужну обалу Мале Азије. Ти су грађани, очито на основу сазвучности имена, своје порекло изводили од славних Солимљана (Σόλυμοι), који се спомињу код Хомера: δεύτερον αὖ Σολύμοισι μαχέσσαντο κυδαλίμοισι: „И опет ступи у окршај са славним Солимљанима“ (Il. VI 184; в. и ib. 204; Od. V 283). Тако су поносни грађани Солима успоставили континуитет са славним хомерским светом.

Поред тог малоазијског, још један древни град понео је име Солим, штавише, био је означен као свети Солим – τὰ Ἱεροσόλυμα, ни мање ни више него главни јеврејски и библијски град.³² За разлику од своје дублете, транслитерације ἡ Ἱερουσαλήμ (ἡ према πόλις), која је посведочена у старијим списима Септуагинте и стога за хеленизоване Јевреје име са изразито сакралном конотацијом, ономастички „плагиијат“ τὰ Ἱεροσόλυμα, рашчлањив на хомерске речи ἱερός и Σόλυμοι, уклапа се, судећи по расположивим потврдама, у исти културноисторијски контекст као и прво споменути малоазијски град Солим, очитујући притом исту претензију на славно хомерско порекло, те се претпоставља да је потекао из самог града Јерусалима (уп. S. Kreuzer : LXX.D EK I 11). То што је тако хеленизован облик за сами главни јеврејски град могао угледати светлост дана и заживети у свести Јевреја, речито говори, бар са оволике временске дистанце, о необичној и изненађујућој отворености према хеленистичком свету, најзад и о жељи да се њему припада и да се ту обезбеди достојно место.³³

³² Тај облик посведочен је од трећег века пре Христа како код многих грчких писаца (Полибије, Диодор са Сицилије, Страбон, Касијан), тако и код хеленизованих Јевреја (Псеудо-Аристее, Јосиф Флавије, Филон Александријски), у Септугинти пак најчешће у неким млађим списима (1–4 Мак, Сир, Тов); в. BDAG 470.

³³ Такође нас и Тацит, римски историчар, у својој Историји обавештава да су неки Јеврејима приписивали то славно порекло: *Clara alii Iudaeorum initia, Solymos, carminibus Homeri celebratam gentem conditae urbi Hierosolyma nomen e suo fecisse*. „Солимљани, у хомерским спевовима прослављен род, [по свему судећи] су новоосновани град (тј. град који су они сами основали) назвали по свом властитом имену као *Hierosolyma*“ (Hist. V 2, 3). Слична јеврејска тежња ка хеленистичком свету види се у конструкцији сродства са Спартанцима, које се, како Јосиф Флавије обавештава, успостављало преко тобоже заједничког праоца Аврама: βασιλεὺς Λακεδαιμονίων Ἀρεῖος Ὀνία χαίρειν. ἐντυχόντες γραφήν τινι εὖρομεν, ὡς ἐξ ἑνὸς εἶεν γένους Ἰουδαῖοι καὶ Λακεδαιμόνιοι καὶ ἐκ τῆς πρὸς Ἀβραμὸν οἰκειότητος. „Ареј, краљ Лакедемоњана, поздравља Онија. Случајно у неком спису нађосмо где стоји записано да Јудеји и Лакедемоњани по свој прилици потичу из једног племена и Аврамове куће“ (J. Antiquitates Judaicae XII 225–227). Још више изненађује да та вест не потиче из трећег, већ из другог века пре Христа, када је дошло до снажног јеврејског отпора свепрожимајућој хеленизацији (тако S. Kreuzer : LXX.D EK I 11–). Но за Јерусалим се са доста сигурности може претпоставити не само познавање разних грчких књижевних тековина, хомерских епова, различитих философских учења и драмских дела, већ и једно одговарајуће тржиште књига као предуслов за такву упућеност у грчку традицију, што је иначе посведочено за многе источне градове обухваћене хеленизмом.

Осим на те хомерске, у Септуагинти се може набасати на изоловане трагове грчке митологије, који у крајњој линији вуку исте корене као они први. Тако се „рог обиља“, једна од значајнијих старозаветних реалија, означава као Ἀμάλθειας κέραс (Јов 42, 14), при чему је Амалтеја митолошки лик козе која је хранила тек рођеног Зевса; он је затим из захвалности њен поломљени рог учинио рогом обиља, тј. симболом благостања (уп. Анаст. Fr. 16, 1; Call. Jov 49ff.; Plu. Prov. 2, 27).³⁴ Очито је посреди својеврстан културноисторијски хибрид, будући да је једна секвенца из грчке митологије спонтано уклопљена у старозаветни контекст.

4. Закључак

На крају ваља напред речено у основним цртама поновити, те извести закључак. Иако језик Септуагинте у својим интерним оквирима на моменте одаје хетерогеност, ипак се он у односу на екстерну књижевност и друга синхрона писана сведочанства пре пројављује као хомогено уобличење са властитим одликама; посреди је, дакле, једна генерална, на коине дијалекту заснована, симплификација грчког језика, која задире у све његове главне домене.

Међутим, Септуагинту понајпре оличавају преведени списи, који су вишеструко детерминисани својим хебрејским предлошцима, те одатле и њиховом несродном језичком структуром, што је као последицу на интерном плану, дакле на језику Септуагинте, оставило бројне и веома специфичне трагове. Томе у прилог иде и претпоставка да преводиоци, по свему судећи, нису били Грци хеленистичког периода, већ хеленизовани Јевреји, који су у датим историјским околностима забележили тај специфични језик (такозвани социолект), који свакако не би требало схватити у ужем смислу и изводити до засебног и од коине дијалекта потпуно различитог идиома, већ га пре ваља узети за један његов варијетет; то би најприближније био њихов сакрални језик.

Дакле, грчки језик, који се кроз претходне векове својим облицима, променама и посебно стилем развио у веома диференциран и богат комплекс, у Септуагинти показује симплификацију и свеобухватну редукцију, што је најочитије како у домену именских речи тако и у глаголском систему; реченице се такође изводе углавном без хипотактичних периода уз знатно потискивање из употребе партиципа, оптатива, диференцирајућих партикула те и других језичких средстава,

³⁴ То није нотирано у најрелевантнијим речницима за Септуагинту, Мурока 2009 и LEH.

што је у одређеној мери ипак супротно од налаза за синхрону паганску књижевност на грчком језику. Језик Септуагинте је, са једне стране, лишен сложене реторичке апаратуре, својствене пак за осталу хеленистичку књижевност, будући да се као главно испоставља настојање да се што верније одслика и преда хебрејски предложак, при чему каткада до изражаја долазе неке црте ондашњег свакодневног грчког говора; са друге стране, ту је веома дистинктиван речник у коме се, поред најкарактеристичнијих хебраизама, издвајају две опречне и несразмерне тенденције: прва, доминантна, ка гомилању бројних неологизама, од којих ће неки касније наћи запажено место у хришћанској патристичкој и егзегетској књижевности; друга пак дискретна, тек у траговима приметна, ка бираним изразима, пре свега архаизмима, будући да се у појединим одељцима дају уочити изрази и обрти, формуле, алузије из хомерског и драмског језика, те специфична философска терминологија, што се, наравно, не може свести на хебрејски изворник.

Коначно, када су у питању Септуагинта и њен језик, на делу је час посредан, час непосредан и дубок обостран уплив, својеврсно преплитање и стапање у јединствену историјску текстуру, најконкретније у штиво, што се открива тек упорном и пажљивом посматрачу. Тај двосмеран процес прожимања двеју несродних историјских традиција наставиће се и наћи ће свој упечатљив одраз како у херменеутици грчке верзије Старог Завета, односно Септуагинте код Филона Александријског, тако и у Новом Завету, што је са нашег становишта битно повезивати и истраживати. Септуагинта, тај непроцењиви драгуљ, по нама се у целости пројављује као производ хеленизма са властитим акцентима.

Библиографија

Извори

Homeri *Ilias* I-II, ed. G. Dindorf, Lipsiae ⁵1915.

Homeri *Odyssea* I-II, ed. G. Dindorf, Lipsiae ⁵1927.

Novum Testamentum Graece, Textum Graecum post E. et E. Nestle communiter ediderunt B. et K. Aland / J. Karavidopoulos / C. M. Martini / B. M. Metzger / H. Strutwolf, Stuttgart ²⁸2012.

LXX.D – Septuaginta Deutsch, *Das griechische Alte Testament in deutscher Übersetzung*, ed. W. Kraus / M. Karrer, Stuttgart 2009.

Septuaginta I-II, ed. A. Rahlfs, Stuttgart ⁹1971.

Литература

- Вешовић / Путник 2008a – М. Вешовић / Н. Путник, „Увод у Аристеево писмо Филократу“, у: Богословље LXVIII (2), 5–13.
- Вешовић / Путник 2008b – М. Вешовић / Н. Путник, „Аристеево писмо Филократу“ (превод одабраних поглавља и коментари), у: Богословље LXVIII (2) 14v23.
- Вешовић 2019 – М. Вешовић, „Изводи из историје истраживања језика Новог Завета“, у: *Lucida intervalla* 47(2018), 93–131.
- Кубат 2019 – Р. Кубат, „Историјски извештаји о настанку Септуагинте“, in: *Lucida intervalla* 47(2018), 75–91.
- Лома 2008 – А. Лома, „Стилске и социолингвистичке равни прасловенског језика – речник и творба речи“, у: Зборник Матице српске за славистику 73, 241–257.

*

- B D A G – W. Bauer / F. W. Danker / W. F. Arndt / F. W. Gingrich, *A Greek-English Lexicon of the New Testament and other Early Christian Literature*, Chicago / London 32000.
- B D R – F. Blass / A. Debrunner / F. Rehkopf, *Grammatik des neutestamentlichen Griechisch*, Göttingen 182001.
- EVANS 2001 – T. V. Evans, *Verbal Syntax in the Greek Pentateuch. Natural Greek Usage and Hebrew Interference*, Oxford.
- HELBING 1928 – R. Helbing, *Die Kasusyntax der Verba bei der Septuaginta. Ein Beitrag zur Hebraismenfrage und zur Syntax der Koine*, Göttingen.
- LEH – J. Lust / E. Eynikel / K. Hauspie, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, Stuttgart 2003.
- LSJ – H. G. Liddell / R. Scott / H. S. Jones, *A Greek-English Lexicon*, Oxford 91961.
- LXX.D EK – *Erläuterungen und Kommentare zum griechischen Alten Testament I–II*, ed. M. Karrer / W. Kraus, Stuttgart 2011.
- MURAOKA 2009 – T. Muraoka, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, Louvain / Paris / Walpole, Ma.
- MURAOKA 2010 – T. Muraoka, *A Greek-Hebrew / Aramaic Two-way Index to the Septuagint*, Louvain / Paris / Walpole, Ma.

SCHWYZER II – E. Schwyzer, *Griechische Grammatik. Syntax und syntaktische Stilistik*, ed. A. Debrunner, München 1939.

TILLY 2005 – M. Tilly, *Einführung in die Septuaginta*, Darmstadt.

библијске скраћенице

Стари Завет:

Пост	Књига постања (Прва књига Мојсејева)
Изл	Књига изласка (Друга књига Мојсејева)
Лев	Књига левитска (Трећа књига Мојсејева)
Бр	Књига бројева (Четврта књига Мојсејева)
Пнз	Поновљени закон (Пета књига Мојсејева)
ИНав	Књига Исуса Навина
Суд	Књига о судијама
Рут	Књига о Рути
1Цар	Прва књига о царевима
2Цар	Друга књига о царевима
3Цар	Трећа књига о царевима
4Цар	Четврта књига о царевима
1Дн	Прва књига дневника
2Дн	Друга књига дневника
Језд	Књига о Јездри
Нем	Књига о Немији
Јест	Књига о Јестири
Јудт	Књига о Јудити
Тов	Књига о Товиту
1Мак	Прва књига Макавејска
2Мак	Друга књига Макавејска
3Мак	Трећа књига Макавејска

4Мак	Четврта књига Макавејска
Јов	Књига о Јову
Пс	Псалми
Пр	Приче Соломонове
Проп	Књига проповедникова
Пнп	Песма над песмама
Прем	Премудрости Соломонове
Сир	Књига премудрости Исуса сина Сирахова
Ис	Књига пророка Исаије
Јер	Књига пророка Јеремије
Плач	Плач Јеремијин
Пјр	Посланица Јеремијина
Вар	Књига пророка Варуха
Јез	Књига пророка Језекиља
Дан	Књига пророка Данила
Ос	Књига пророка Осије
Ам	Књига пророка Амоса
Мих	Књига пророка Михеја
Јл	Књига пророка Јоила
Авд	Књига пророка Авдија
Јона	Књига пророка Јоне
Нм	Књига пророка Наума
Ав	Књига пророка Авакума
Соф	Књига пророка Софонија
Аг	Књига пророка Агеја
Зах	Књига пророка Захарија
Мал	Књига пророка Малахија

Милосав Вешовић

Милосав Вешовић
Православни богословски факултет,
Београд
vesovic.m@gmail.com

Excerpts from the Vocabulary of the Septuagint

Abstract. By analyzing a number of textual examples from the Septuagint the author provides a deeper insight into certain aspects of its vocabulary, with special regard to the historical circumstances of its forming, its distinctiveness, its relation to its Hebrew models, and some questions regarding its historical semantics and syntax. As a translated text, strongly marked by a non-Greek linguistic structure, the Septuagint bears a number of highly specific traits of that influence. The author argues that, despite its linguistic hybridity and heterogeneity, the Septuagint emerges as a homogenous whole with its peculiarities within the Koine Greek language. The Septuagint Greek shows a significant degree of simplification and reduction compared to the contemporary Greek pagan literature. Sentences are mostly constructed without hypotactic clauses, with a decreased use of the optative mood, participles, differentiating particles and other language forms, and there is a notable lack of complex rhetorical structures. The distinctive vocabulary of the Septuagint is based on typical Hebraisms, as well on two mutually opposing inclinations: a tendency to pile up neologisms, many of which were later adopted by patristic and exegetical authors, and a less pronounced tendency to use archaisms reaching as far back as the Homeric language. The paper explores this curious amalgamation of the two distant historical and linguistic traditions that had led to the unique Hellenistic synthesis of the Septuagint.

Key Words: The Septuagint, the vocabulary of the Septuagint, the koiné dialect, Hebrew models, Hebraisms, Homerisms.